

Hegoaldeko itsasoetan barna

(Irudimena eta balea zuria)

JUAN KRUZ IGERABIDE

Poesiaren eginkizuna egia bilatzea omen da poeta handi askoren ustez. Niri beti mirespen handia sortu izan didate egiaren bila ibili izan diren poeta handiek. Nire ilusioa ere horixe zen, eta hartu nuen neuk ere bolidoa karrera horretan hasteko. Baina, hutsa! Segituan jo nuen bazterra, eta hor gelditu nintzen ez bolido ez egia eta ez begia. Eta orain gezurrak esatera dedikatzen naiz. Eta horrela aritzen naiz ni ere, gezurti guztiak bezala, gezurrak esaterakoan ere gezurretan, paradoja ezagun hartan bezala.

Hegoaldeko itsasoetan barna

Hegoaldeko itsasoetan, esferaldi australean, agertzen omen zen balea zuria, bere atzetik abiatzen zirenak hondamendira eramanez. Ur handietan ba-

rrena doa poeta ere, balea zuriaren bila eta bila, untzi-kapitain erotuaren seta gogorrez.

Ulises-entzat itsas-lamien kantua galbide da. Gorrak edo itsuak ez du itsas-lamien kantuen edo belaea zuriaren beharrik; Ulises-ek bai, kapitain erotuak bai, poetak bai. Eta behar hori bihurtzen zaie bizitzeko motibu eta, aldi berean, hondamendira-ko arrisku.

Ikuspegi horrek, ordea, poeta gizaki arraro, xelebre eta agian sagaratua ere badela esatera eramango ninduke; nolabait poeta jainkoen semetzat hartzen zuen ikuspegi erromantiko haren ondotik nenbilke horrela. Lizardik berak "giza-txoro"-tzat edo "olozkun" gorenak dituen gizakitzat dauka poeta. Baina, pentsamolde horrekin ez nator bat gaur egun.

Poesian ari garen gehienok

lilura baten atzetik goaz, hizkuntzen itsasoan barna; eta mintzoa da gure barkua. Baina horrek hain berezi egiten ote gaitu? Ez, nire ustez. Gizaki oro doa liluraren baten atzetik: baten lilura hitzak baldin badira, beste batena koloreak dira; beste batena, soinuak; bestearena, berriz, landareak, edo makinak, edo abiadura, edo hegan egin beharra, edo korrika egin beharra ez dakit zeren atzetik, edo dirua, edo boterea, edo 'edo' luze eta amaigabea...

Gizakia, gizakia denetik doa liluraren atzetik; hori da beharbada gizakia beste izakiengandik bereizten duen ezaugarrietako bat: liluraren baten atzetik joan beharra, etengabe lilura berriak sortuz aritzea. Eta lilura horietan dago gordeta, preziskiki, gizakia- ren hondamendia; noizbait atzemanek gero, lilura horrek berekin hondoratzen baitu ur handi eta ilunen sabelean.

Poesian aritzen denak lilura hori mintzo-irudiekin adieraztea besterik ez du egiten. Hitzak dira poetaren itsaso, eta itsaso horretan doa etengabe bere lilura propioaren atzetik.

Aspaldi esan zuten ekialdeko erlijioek mundu hau lilura edo 'maya' besterik ez dela, gizakiok etengabe gauza suntsikorraren atzetik goazela. Joatea da beharbada gure patua, joatea eta joatea, eta helburuak eta hel-

mugak lilura besterik ez dira izango ziur aski, baina joanarazi egiten digute.

Liluraren kontu horretan poeta ez da, zein nekazari, zein banku gizon, zein beste edozein ofiziotako gizon edo emakume batengandik oso ezberdina. Hitzekin nahasketa berriak sortu dituela eta, bere lilurari adierazpide misteriotsuak ematen bada kiela eta, nolabait mirariak egiten ariko balitz bezala ikusten du bere burua, elite sentitzen da, hitzaren sekretuaren jabe bailitz. Eta gauza bera pasatzen zaio edozein arlotako artistari: pintorea jainko sentitzen da koloreen erreinuan, musikalaria ere jainko sentitzen da doinuen erreinuan. Baina ez ote da jainkosa sentitzen ama bat, munduko amarik ezjakinena izanda ere, bere presentzia hutsak umeari ateratzen dion irribarrearen aurrean? Ez ote da jainko sentitzen autobuseko gidaria, errebueltak dotoredore hartzen dituenen? Ez ote da jainko sentitzen nekazaria beren buruekin agur eginez dagoen porru-saila ederraren aurrean?

Eta horrela pasa gintezke munduko ofizio guztietatik. Eta poetarena ere beste ofizio bat da; berezi samarra beharbada, baina azken finean beste ofizio bat.

Liluraren atzetik doa poeta ere, besteak bezala. Eta itsasoan

sartzen da, nora joan oso garbi ez dakiela. Ez, ez daki ondo biderik, itsasoan bideak infinitoak baitira; bide jakin bati jarraiki doazenek ere badakite balea zuriaren bideak ezustekoak direla beti, eta hura ikusi nahi badute, goizago edo beranduago bide jakin horietatik irten egin beharko dutela. Beraz, poesian estetika desberdinen azterketak inguraketak besterik ez dira, poesiaren lilurak beti ezustean harrapatuko baikaitu; noski, untzi-kapitain trebe bat beti hurbilago ibiliko da lilura horren bideetatik, baina hor ikusiko dugu galde eta galde berarekin gurutzatzen den untzi-kapitain orori: Ikusi al duk balea zuria? Zein aldetan ari da agertzen aldi honetan? Inor hurbildu al da beragana? Non ikusi dute azkeneko aldiz?

Gutxi dira itsasoan zehar balea zuria, edo lilura sekretua, ikusi dutenak; gehienok haruntz eta honuntz gabiltza hitzen itsasoan, balea zuria ikusi ere egin gabe. Bada urrundik ikusia duenik; bat edo bestek nahiko hurbiletik ere ikusia omen du; bakanak dira, ordea, arpoia sartzera iritsi direnak. Hauetako asko lilurak berarekin hondoratzen ditu; bizirik alde egiten dutenak, burumakur eta umil itzuli ohi dira itsasoan zehar, gehienak zauriren bat berarekin daramatela: dela zangoan, dela eskuan, dela buruan... erotutakoak ere ez dira gutxi. Hauek

berriro ekiten dioten bilaketari, eta erremediorik gabe itsasoak irensten ditu azkenean. Dena dela, balea zuriaren hatsa sentitu duenari ez zaio geratzen harrokeriatarako gogo handirik: ondo umilduta itzultzen da, itzultzeko adur onik badu behintzat, joandako bidetik.

Itsasoan marinel gazte bat aurkitu dugu, balea zuriak hondora bidalitako barkuaren zati bati helduta, eta hark kontatzen digu bere kapitainaren ixtorioa. Hari entzunda, hitzen itsasoan itsumustuan gabiltzanoi aski zaiugu gure harrokeria ausarta pixka bat baretzeko, jakinik gainera, seguruenik balea zuria ikusi ere egin gabe erretiratu beharko dugula.

Eta hala ere itsasoratu egiten gara, hegoaldeko itsasoetan barna, gure Lur borobil honen hegoaldea baita gure amaren sabela, urez betea, non gure sorburua baino lehenagoko denboratan bezala sentitzen garen. Amaren iparraldea lurrezkoa da batez ere; ama bizia da, etengabe elikatzen gaituen ama. Hegoaldean dauka, ordea, sabela, ur amniotikoz mukuru.

Ura da amaren sabelbarneko elementua. Uretan egosten dira poemak, jaio baino lehenago. Urak, sinbolikoki emozioen edo barne-zirraren mundua adierazten du. Gizakiaren barne-bar-

neko bultzada edo pultsioak, erabat konturatugabegertatzen direnak, inkonziienteak alegia, uraren eraginak sortzen ditu. Gure gorputzaren elementu osagarririk ugariena, diferentzia handiz, ura baldin bada, ur horrek badu bere alde animikoa ere, eta uraren sinboloa izango da gure arimaren bultzatzailerik oinarri-zkoena. Beraz, poesiaren sorreran gehienetan emozio edo barne-zirrara dagoela esatea ez da batere harrizkoa.

Urak itsasoak gordetzen ditu, baina nork bete ditu itsasoak? Itsasoa edo amalurraren sabela hartzailea da, eta urez beteta egoteko emale bat edo betetzaille bat imaginatu beharra daukagu. Aspaldiko tradizioak dienez, erraldoi handiek pisa egiten zutenean sortzen omen zituzten ibaiak eta putzuak eta itsasoak. Gargantua beraren ofizio ohia da hori. Baina erraldoi handi horien usuria pixa ezezik hazia ere bazen, likido preziatu hori ere erruz isurtzen baitzuten. Ur handiak, beraz, likido amniotikoz eta seminalez beterik leudeke. Eta, sinbolikoki, ur horiek bilduko lituzkete gure emozio, zirra-ra, grina, dardarizo, kuttuntasun, herra, eta era hauetako pultsio edo barne-bultzadak oro. Beraz, horrela biltzen dira aita eta ama sinbolikoak; itsaso eta beste urak amak bildu ditu bere baitan, baina erraldoia edo aita da egilea.

Eta zeintzuk dira erraldoi horiek? Jainkoaren semeak, noski. Jainkoaren mitologian, honek hasieran ez luke sexu bereizketarik; baina, bere manifestazioa edo agerpena era polarizatuan egiten da, eta lehenik seme erraldoian polarizatzen da eta honen saihetsetik, beste polotik alegia, ama sortzen da, honela, izadia eta mugituz edo aldatuz doan guztia sinbolizatzen duen triangelua osatuz.

Gizakia uraren beharrean dago, eta uretara joko du bizi nahi badu. Poesiaren oinarrian ura dago. Baina gizakiarengan badago gora eginarazten dion beste bultzada bat, uretatik askatu eta libre bizi nahi bailuke. Amaren sabela edo itsasoa kuttuna da, baina aldi berean kartzela eta muga ere bada, nahiz oso zabala izan. Eta muga horretatik aldegiten lagunduko dion zerbaiten bila doa poeta. Eta zerbait hori lilura edo balea zuria da; urdiniluna da amaren sabela edo itsasoa, zuria edo argia da baleak edo lilurak agintzen diona.

Baina uretan nabigatzen ez dakiena alferrik abiatuko da balea zuriaren bila. Liluraren atzetik joatea kapitain trebearen lana da. Lilura baino lehenago ura dago, uretako zurrumbilo eta ekaitzetatik pasatzea. Hor hondora bagintez, akabo balea zuria ikusteko esperantzak. Arkano zahar batean zirkulu bat agertzen

da, bitan banandua; beheko alde ura da, eta goikoa, berriz, airea; aireratu baino lehenago uretan bide luzea egin beharra dago, urgaineratu eta han nabigatzen ikasi arte; bide hori derri-gorrezkoa da eta itsumustuan egiten dena gainera, argiak airea eskatzen baitu, urak iluna gordetzen duen bezala. Arkano horri begiratzeko badiogu, lilura edo balea zuria aireko argiaren iragarpen edo abisua besterik ez litzateke; benetako argia airean dago eta balea zuria itsasoan azaleratuz eta murgilduz ari dena da. Balea zuria edo lilura poetarentzat iruzurbidea besterik ez da, argia erakutsi eta berriro hondoratu egingo baitu; horregatik diogu hasieratik balea hondamendirako bidea dela. Eta zere-
nen kantuari bagagozkio, zer da, bada, kantu hori, iruzurbidea besterik?

Uretan sortu ziren lehen bizidunak, eta airera irten ziren: horrela egin zuten landareek, itsasbelarretatik abiatu eta zoru mailako landareetatik pasaz, airea orraztu nahi luketen zuhaitz handihorietaraino iritsiz; horrela egin zuten animaliek ere, uretako lehen protozoo-etatik hasi, eta lur-azala eta zeruak zeharkatzera iritsi arte; eta horrela egiten du gizakiak, eta horrela egiten du poetak. Lurra ama bada, ura da bere sabela, hondo amaiezina

duen sabela, izakiei airera jaino baino lehenagoko babesa eskeintzen diena.

Hari beretik, poesiaren sorreran ura, barne-zirrara, ikusiko dugu, era guztietako emozioak. Baina ur horiek ilunak izanik, egoera itsu samarrean egongo da poesia hor, ikuspegi zabalik gabe, airearen faltan, eragin intermediatoei jarraiki. Uretako poemak zuzen-zuzenekoak dira; ez dira, airekoak bezala, jirabiraka ibiltzen metafora korapilatsuen bila; uretako irudien hezedura haragian sentitzen den horietakoa da, soinu eta murmurio hurbilez lagundua.

Uraren hurbiltasun hori azpimarratzeko ispiluaren irudia aipatuko dugu. Ispilua ere lilura modu bat besterik ez da; lehen mailan sortzen den lilura izango litzateke, oso gertukoa, oso uki-garria edo tangiblea. Ez luke bidai luze eta arriskugarrien beharrik izango. Putzu ttiki inuzentea izango litzateke bere egonleku, eta ez itsaso zahar eta maltzurra. Baina putzu ttiki horrek, bere inozotasunean, bere ahulean, erakarpent-indar ikaragarria dauka; geure burua bera erakartzen digu, gure bizitzako lehen lilura geure buruarekikoa baita, eta hor baitago gure ezagueraren sorlekua. Aipatu beharrik ez dago, hain ezaguna denez, Narciso-ren mitoa.

Lilura guztiak harrokeriarekin harremanean leudeke, eta harrokeria guztiak norberekoikeriarekin. Baina, ispilua izango litzateke harrokeriarik inozoena; ez, ordea, horregatik, arriskurik ttikienekoa. Haur inozoaren ezagueraren bere buruaz jabetzen doan heinean garatzen da, eta hor sortzen zaio lehen lilura arriskutsua, berekoitasun inozo horretan. Balearekiko liluran ez zegoen inozotasunik, ausardia, trebezia eta eromena baizik; gizaki zaildu eta ezagueradunentzat sorturiko engainua da balea zuria. Ispilua bigunagoa da, emeagoa, baina sortzen duen eromena eta arriskua bestearena bezain itogarriak dira, uraren hondora daramatenak azken finean.

Ispiluaren irudia behin eta berriz agertzen da literaturan. Hurbileko adibide bat jartzeko, besteak beste, Atxagaren Kalbun Dahabin-en ispilua ekarriko nituzke gogora. Ispilu horiek irakurketa askotarako bideak emanago dituzte seguruenik. Nik hone-lako irakurketa bat egingo nieke orain, adibidez: "menderaitzak heure ispilua, hots, heure urak, hots, heure grinak, eta heriotza bera ere menderatuko duk"; edo beste irakurketa hau ere proposa dezaket: "ezaguitzak heure buruaren alde infinitoak, hots, ezaguitzak heure burua, eta heriotza bera ere menderatuko duk".

Nork bere burua ezagutzearen ideia hau Sokrates-i egotzen bazaio ere, aspaldikoa da gizakia-gan irriki hori. Nork bere burua ezagutzuz unibertsoa ezagutzera iristea ekialdeko pentsamoldeetan oso txertatua dago; bestalde, heriotza menderatu nahia gizakiaren oinarrizko irrikia dela esan beharko genuke, eta horrek eraman du gizakia lilura baten eta bestearen atzetik, heriotza menderatu nahi horrek, betirako izan nahi horrek.

Gaston Bachelard-en uste-tan ispilua iturriarekin harreman estuan omen dago. Beraz, orain iturriaren irudiarekin sartzea egokitzen zaigu, uraren eremu zabal honetan. Iturriaren nondik norakoak ikusi baino lehenago, ordea, argibide txiki bat beharrezkoa zaigu: ametsa aztertu duten autoreen artean, —Bachelard bera edo Bguin bat aipa ditzakegu— esaten denez, objektu bat amesterakoan oinarrizkoagoa omen da objektu horri izatea ematen dion materia, objektu bera baino. Ametsak zuzenean ez dagozkie objektuei, hauen osagai den materiari baizik. Eta bide honetatik, materia beraren jaiotza-aren arazoarekin egiten dugu topo bete-betean.

Gu urarekin ari gara gora eta behera, eta haruntzago joan nahi badugu, ur horren sorburu den iturria hartzera iritsiko gara,

honela prozedura poetikoaren hondoraino iristeko modu bat aurkituz. Iturriaren irudia poesiarren hezurretaraino saturik dago; ez dakit izango den inoiz iturririk aipatu ez duen poetarik. Apustu egingo nuke, aipatzen ez dutenen artean ere iturriarekiko irudiak nolabait sinbolizaturik agertzen direla, irudi, objektu, metafora, nahiz beste prozeduraren baten bidez. Iturriaren esperientzia joatearen edo jario etengabearen bizipena da; ahotik irteten den hizjarioa iturriaren esperientzia da, malkoa iturriaren esperientzia da; eta ez da harritzekoa pertsona bat mendi bateko edo parke bateko edo plaza bateko edo ez dakit nongo iturri jakin batekin identifikaturik egotea, poeta bantentzat irudimen suspertzaile edo erreferentzia errekkurrentea bihur daitekeelarik. Gerta liteke paraje bateko iturri bat noiz edo noiz bisitatzera joateko beharra sentitzea, hala oinez, nola irudime-
nez.

Iturria da maitasunaren leku, "...iturriira Bartolo nahi badezu etorri", iturria da poesia mistikoan jainkozko graziaren isuri amaigabea sinbolizatzen duena, "basahuntzak udan iturrirako zer irria". Haurren munduan iturria zerbait majikoa da: iturri gardena eta haurraren arima garbia diapasoi berean daude. Iturriak irribarre egiten du; algara ez da iturriarena, irribarre isila edo gehie-

nez barre ttiki jostalaria da be-
rea. Iturriak irribarre egiten digu eta jostalari abiatzen da, azalduz eta ezkututuz, gordeketa bezala, harriekin jolastuz, kantu ttiki jostalariak eginez, "hor goian goian iturri, ura pir pir pir erori..."

Aipatu dugu iturriaren eta hizjarioaren arteko harremana; iturria eta etorriaren arteko hurbiltasuna ez da fonetiko bakarrik. Poesia kontuetan berezko jarioa eta horrelakoak nahiko ikuspegi desbideratuak dira, horrela esanda behintzat; baina emozioen hodiak edo tuberiak erabiltzen eta handik urak oztoporik gabe pasarazten entrenatua dagoenari, badirudi iturria berez irekitzen zaiola azkenean. Barne-zirrarak trabarik gabe bideratzen ikastea beharrezkoa da iturriaren hizjario agortezin hori sor dadin; arina eta leuna da iturriaren erritmoa poesian, arina eta leuna bere hizjarioa. Noski, hemen uraren hizjarioaz ari gara, sabel barnetik edo bihotzetik sortzen den hizjarioaz, zeren bai baitago burutik zuzenean datorren hizjario bat, airezko hizjarioa, barne-zirrarekin baino gehiago burutapen eta go-goetekin lotua. Jakina, poetika orokor batean gauza hauek ez dira bakar hutsean agertzen, nahastuta baizik: urak, suak; lurak, aireak, bakoitzak bere lekua gorde ohi du poetika batean, orain bat gailentzen delarik, eta gero bestea. Uraren elementua bakar

hutsean islatu badugu, bere ezaugarriak eta funtzionamendua hobeto ikusteko izan da, eta ez bere-berean horrela agertzen delako.

Iturrira joan behar hori eta itsasoratzea amatasunaren altzoan elkartzen diren prozedura poetikoak dira. Itsasoa sabelarekin elkartzen bada, iturria bularrarekin lotuko genuke. Itsasoaren eta iturriaren arteko harremana zirkularra dela esan genezake; bestalde, gizakiaren bidai oro zirkuluak erabakitzen du; bidai zuzenena ere, behar adina luzatuz gero, zirkulu bilakatzen da, eta abiapuntura datorke berriro. Balea zuriaren bila abiatutako poetaren bidaia, azken batean, abiapuntura edo iturritantza eginiko bidaia ere bada, egarri oro aseko duen iturritantzako bidaia. Iturriak, ama lurraren diti emankorrak, asetzen bide ditu poetaren egarriak. Horrela, ura eta esnea elkarrekin doaz likidoaren sinbologian. Ur gardenak barne-zirrara sutilagoak adierazten dituen bezala, esnearen arretasuna behar fisikoagoekin lotua dago. Aldi berean, esnea odoletik dator, odolarekin batera; beraz, elikadura eta zauria, gozotasuna eta mina hari berarekin josiak izan direla esan genezake. Honela dio Rimabaud-ek "Uholde haundiaren ondoren" izeneko poema: "Esnea eta odola isuriak izan ziren".

Esan dugu itsasoa eta iturria, hots, sabela eta bularra, elkarturik doazela, zirkularki. Bestalde, iturritik edo bularetik isuritako urak, itsasoraino edo sabelaraino egiten du bidaia. Uraren bidaia beti beherantz egiten da, haizearena gorantzakoa den bitartean. Urarekin bakarrik dabilen poeta, barne-zirrara hutsean dabilena, behar hainbat sakonduz gero, ez da harritzekoa malenkoniaren magalean murgilduz joatea, gero eta sakonago, malenkonia hori tristura pisua bilakatu arte, eta beherago oraindik, tristura hori ezdeustasun hutsa bihurtu arte, eta hondorago oraindik, ezdeustasun hori lo sakon bilakatu arte —eta ezin utzi hemen Loti Ederraren irudia gogora ekarri gabe—; eta barnerago eginez gero, lo sakon hori heriotz bihurtuko litzaiguke, hainbat eta hainbat poetaren helmuga, bere buruaz beste egitea, era zuzenean nahiz zeharkakoan; Alfonsina Storni-ren kasua nahiko grafikoa da, eta ez du adierazpen gehiagoren beharrik. Beherantzko hori, hala ere, oso graduala da, ez da bat-batekoa normalki, urjauziren baten kasuan izan ezik; urjauziak egoera animikoaren bat-bateko beherakada adieraziko litzaiguke. Baina beherantzko erorketa azkarrak berez airean gehiago sortzen dira uretan baino; uraren mugimendua etzana goa da, etzanez beherantz egiten duena; aiderkoa, aldiz, zutik egi-

ten da, bai beherantz, bai gorantz, baina beti gorako bidea seinalatuz, salto handien bidez gehienetan.

Uraren beheranzko bidai horretan, ordea, zisneak daude han-hemenka barreiatuak; zisne horien lepo luze eta tenteek beheranzko bidaiaren ondoren gorantz egin beharreko ahaleginaren iragarpen dira; zisnearen kantua heriotzaren kantua da alde batetik, baina baita ere harreman sexualarena; harreman honetan heriotz modu bat bada, baina, une beretik, bizi berri bat aldarrikatzen digu. Infernue-tara jaitsi eta gero zerurantz egitiko bidaiarekin paralelotasun handia legoke hor; hala ere, uraren bidaia hotza eta hezea da, ez du infernurakoaren sukarrak, gozoago eta kuttunagoa da, amaren sabelean dagoen ilunpe-
ra baitoa. Baina ilunpe horrek heriotzera garamatza, eta zisnearen lepoak agindutakoa bete beharra dauka poetak; hor, goranzko bidai horretan, balea zuriaren distira, edo lilura, lehen mailako motibagarria izango da.

Uraren beheranzko bidaiaren badago beste elementu garrantzitsu bat aipatu beharrekoa: aintzira, aintzira garden eta geldia, lo luzearen sinbolo. Baina aintzira geldi hori oroitzapenen kutxa ere bada nolabait, loak

ezkutatu, alegia, inkonziienteak gordea. Poetak loaren gelditasu-
nean oroipenen putzu ia hondogabea aurkitzen du; baina oroipen horien azpitik, lo geldia-
ren azpitik, heriotzaren indarrak behera eta behera egiten digu, ur geldia ur hila bilakatu nahian, honela aintziraren gardentasunik eta distirarik indartsuenera iritsiz. Bide honetatik, edertasuna heriotzaren gelditasun mutuarekin lotuko litzateke, oroipenik ederrena isiltasunaren esperientziarekin bateratuko litzateke. Poemaren barnean heriotzaren presentziak eta isiltasunarenak sakontasun paregabea lor dezake: edertasun beltz hori, frak jantziaren dotorezia isil hor; "irudia, urdin ikaragarri ilunak eta berde ikaragarri ilunak hartu zuten", esaten du Rimabaud-ek bere "Nocturno edo gaueko arrunta" poeman. Aintzirako ur geldietako heriotza gaztea eta ederra da, ia inuzentea, ia grinarik gabea, poema batean ia bortxarik gabeko suizidio ezti bat islatzen denean bezala: ez dago mendeku egarririk, heriotz ezti baten aurrean gaude.

Aintzira ilun hori, loarekin eta heriotzarekin lotuta egonik, gauari dagokio oso osoan; Durand-ek irudimenaren antropologia aztertu zuenean, bi aldi nagusi bereizten zituen: gaueko aldia eta eguneko aldia. Aintzira iluna eta uraren sakontasunak gaueko aldiarekin lotuta leudeke; balea zu-

ria eta itsasgaineko nabigazioa eguneko aldiaren azaleratzearen eredu izan litezke, baina azkenik erakarpena gauaren aldikoa da, hondoratzea, sabeleratzea baita irudi horren etorkizun saihezkaitza.

Urak beti behera egiten du, joanaldi itsuan, erorketa hori gero eta mantxoagoa eta zabalagoa bilakatuz, azkenean egontasun ezti eta bizirik gabea bihurtzeraino; erorketa hori gero eta ilunagoa eta itsuagoa bilakatuz, azkenean iluntasun garden eta ezerezaren distira sakon izateraino. Hori da desesperazioa etsipen bihurtzen denekoa, eta etsipen hori egontasun hila bihurtzen denekoa.

Aintzira ilun horretan urak geldiak dira, ez dago behintzat uhin zalapartatsurik, gehienez ere mugimendu tikiak, zirrararen modukoak. Egoera horretan beldurraren presentzia ere nabaria egiten da, ametsetan bezala sortzen den beldur geldia, ia-ia izoztua, zirrara eragiten duena; aintzira iluneko beldurra benetan sakona da eta ez batere zalapartatsua, paralizantea baizik. Juan Mari Lekuonak erakusten duen lurrezko iluntasunean sortzen den izuaren alboan, zulo sakonetako garrasien oihartzunak biltzen dituen izuen genesiaren alboan, badago beste izu isilago bat, garrasirik gabekoa, ur sakon eta geldietako izua, zirrara ia nar-

barigaitzetan erabakitzen dena, eta begirada kristalduen oso urrunean ikus daitekeena.

Iturritik datorren uraren bidai horretan badira izaki berezi batzuk, bertan murgilduz edo ur-bazterrean eserita agertu ohi direnak: lamiez ari gara. Erreka er-tzetan edo aintzira sakon horien bazterretan, ikusten dira hamaika bider beren urrezko ileak etengabe orrazten ari diren eme horiek. Lamien presentzia hori euskal ipuin eta poema tradizioaletan oso hedatua egonik, ez dago gutxiago zabaldua munduko literaturatan, bai herrikoietan, bai kultuan. Iraganak gure buruan utzi dituen zantzuak orrazten ditugu urrezko orrazez, irudi horrekin gure barne kontzientzia irudikatzen dugularik. Aintzira geldia gure oroipen gordeen irudia baldin bada, bere ile horiak orrazten ari den lamia oroipenak gogoratzearen prozedura irudikatzen ari da nolabait; orrazeari behin eta berriz eraginez, aintziraren ahanzturatik salbaturiko oroipen berbiztuak ekartzen dizkigu gogora, urreak argia edo kontu-hartze hori sinbolizatuko lukeelarik. Oroipenak poetaren errekurtsorik oparoenarikoa direla nahiko jakina da, eta bere poemagintza-ren ardatzetariko bat oroipen horiei bizirik iraunaraztea da, hots: lamia bere ile horia urrezko orrazez orrazten.

Urak gizakiarekiko duen egin-kizunetatik ez da garrantzi gutxienekoa garbiketarena. Ura da fisikoki garbitzaileena. Sinbolikoki ere garbiketa edo purifikazio lan hori hor dago. Poetika bati aireak argitasuna ematen badio, garbitasuna urak emango dio; barne-zirrara garbia, ongi identifikatua, poetika batentzat bizi berria ematea bezala da. Sakonerraino helduko baldin bada, bihotzeraino joko baldin badu, poetikak uraren garbitasunaren ukitua berarekin eraman beharko du.

Itsasoan hasi gara eta iturri-ira iritsi. Barne-zirrara nahasietatik, emozio mehetara eginiko bidaia. Hor gelditzen da uraren poetika, poetika horizontala, etzana, emea. Pasa gaitezen orain oxigenoz, hidrogenoz, helioz eta horrelako zenbait hatsez osaturiko beste itsasora, gorago aipatu dugun arkanoan agertzen zen zirkuluaren gainaldera. Hemen asten da airearen poetika, poetika bertikala, zutikakoa, arra.

Imaginazioa edo irudimena materia guztietan txertatzen da, baina bere-berezko elementua airea da; hegan egin gabe ez dago irudimenik; irudimenak osatzen dituen irudiak edozein elementuz osaturik egon daitezke, baina irudimena irudiak baino haruntzago doan zerbait da, hegan egite hutsa. Hegaldaketa irudi berrien eta mundu berrien bila eginiko bidaia da; pai-

saiak ezagunak izanik ere, bidaia beti berria da. Honekin esan nahi da, poemak egiteko materialak eta irudiak asmatuta badaude ere, egiten den unea eta egoera beti berriak direla; beraz, poemagintzaren bidaia beti berria dela, plajiorik plajioenean ere, zeren hitz berak ez baitu gauza bera adierazten bi une edo bi leku desberdinetan.

Beraz, irudiaren bizitasuna eta berritasuna denborarekin eta garaiarekin oso loturik agertzen dira. Beste garai batean bihotzak eta buruak mugiarazten zituzten irudiek agian gaur egun alde-rantzizko fenomenua sorrarazten dute. Esate baterako, garai batean demokrazia eta libertate eske ibili ginen gazte odolberooi eta ondoren eszeptizismo sakon batek irentsi gintuenoi, beherako ozipindua sortzen zaigu orain Walt Whitman-ek libertatearen eta demokraziaren gorazarrean eginiko poemak oroitzuz. Hosto berdeek gazte eta berde ginela funtzionatu zuten, orain orbel bihurtu dira eta hegohaizeak as-tintzen ditu haruntz eta honuntz.

Irudimena airean ibiltzen bada ere irudiak lurrian, suan eta urean txertatzen dira, bizitzarekin bat egiten dira. Irudiak bizitzari buruzko oldozpenak jasotzeko sortzen dira, beti giro eta garaiari lotuak; irudiak ez dira behin egin eta betirako gelditzen diren fosilak, baizik eta unez une

aldataz doazenak dira, eta esaten dutena ez da beti gauza bera; testu batek, nahiz eta hitz berberak mantendu, gauza ezberdinak esaten dizkio leku eta garai desberdinetako irakurleari; joko horrek iraunarazten ditu obra zaharrak; zertarako behar ditugu bestela guri ezer esaten ez badigute? Hemendik doa, nola testu baten interpretazioa ez den inoiz itxita geratuko, edo, nola interpretazio testualak, hitzez-hitzeakoak, ez digun ezer askotarako balio.

Esan dugu jo dezakegula irudimena airean eginiko bidaiatzat. Ametsa ere nolabait bidai izango litzateke; baina ametsezko bidaiaren eta bidai poetikoaren artean ezberdintasun nabaria suma dezakegu: gidariarena alegia. Bidai poetikoak pilotu argia eta esnatua eskatzen du, eta imaginaziozko lekuetara eramaten gaitu; bide ezezagunetan eta berrietan sartzen da, baina konszienteki, eta ez lokamutsean. Irudimenaren lurraldeetara doa poeta eta hor sortzen ditu herrialde eta paraje imaginarioak, paraje fisikoak baino gehiago paraje psikikoak direnak. Errealitatea deitu ohi diogun horretako paisaiak badu eraginik gure barne munduan, eta sentipenak eta gogoetak sorrarazten dizkigu; baina gure sentipenen eta gogoeten barne-munduak ere sor dezake irudimenezko

paisairik. Eta paraje horietara gonbidatzen gaitu poetak. Irudimenezko paraje horiei ez-errealak deitu izan zaie, eta fisika klasikoaren ikuspegitik ez dago ezetz esaterik. Baina paraje horiek poetaren barnean bene-benetakoak diren bizipenen islapen dira, eta horren egitasuna eta errealismoa, maila psikikoan, ukaezinak dira. Bestalde, azken garaiotako fisika errealitate asmatuaz hitz egiten ari da; alegia, guri ikusten ari garela iruditzen zaigun errealitate hau, geure buruaren proiektzio edo luzapen bat besterik ez omen da; eta guzti hau gorago aipatu dugun ekialdeko "maya" kontzeptuarekin bat letorke. Eta berriro ere lilurarekin aurkitzen gara aurrez aurre; nola airean, hala lurrian, nola sutan, hala uretan, balea zuriaren errainuak agertzen dira. Gure lilurak eta irudipenak "errealitate" fisikoa bezain eraginkor eta benetako ez ote diren galdetu beharko genuke.

Poetaren irudimenak, aireko seme izanik, materia infinitoak aukeratzen ditu bere bidaiari; doan lekura doala, amaierarik ez duten paraje imaginarioak. Mugagabetasun hori adierazteko beste irudi bat ere erabil genezake, ipuin tradizioaletan maiz agertu ohi dena: inoiz betetzen ez den zakuarena alegia; dena kabitzen da zaku horretan, sartu ahala. Horrelakoak dira poetaren

leku mugagabeak, edo infinito birtualak. Atxagak asko hitz egin du azken aldian gai honi buruz. Gaston Bachelard, bere aldetik, honela mintzo zaigu: "Esaidak zein den hire infinito eta horrela jakingo diat heure unibertsoaren esanahia".

Azken autore honen eskutik irudimenaren beste alde bat ikusteari ekingo diogu; esaten digu: "Bertikalitatearen mugikortasun positiboa hain da argia, non honako aforismo hau adieraz baitezakegu: Behetik gora ez doana, goitik behera dator. Gizona, gizon denez, ezin liteke etzanean bizi. Bere atsedena, bere loa, erorketa besterik ez da gehienetan". Esan dugu irudimenaren eta hegan egin beharraren artean dagoen lotura. Behetik gorako horrek, bestalde, ikuspegiaren zabaltasunarekin zerikusi zuzena du. Poesian, behetik gorakoak zerbait inizatikoa adieraziko luke eta, Durand-en terminologian, eguneko aldiarekin batera jarri beharko genuke batez ere; behetik gorakoa da mistika poesiaren alorrean, behetik gorakoa da izadiarekiko panteismoa, behetik gorakoak dira irudimenaren airezko bideak.

Airean ibiltze hori batez ere hegatsik gabe egiten den prozedura denean, arrazionaltasunaren eskuetatik hein berean aldegitzen du irudimenak. Eta literaturan oihartzun zabala izan duten

bi irudi ekarriko ditugu orain gogora: Ikaro-ren hegalak, eta alfonbra majikoa. Ikaro-ren hegalak irudimenari ez diote libreki eta urrunera aireratzen uzten; eta irudi horren irakurketa bat eginenez, esan dezakegu hegal horiek arrazoiarenak ote diren, eta arrazoiak argizari bigunegia da edertasunaren eguzkiaren beroa jasateko. Alfonbra majikoak, ordea, arrazoiaren eskuetatik ihes egiten du, eta erraz eta ustegabeki aireratzen da, berehala edozein parajetara eramanez. Alfonbra majikoa da irudimenaren gora-beharraren islapena, eta lkaroa, berriz, arrazoiaren eskutik bertikalean abiatunahiduenarena. Infinito birtualezko eta irudimenezko parajeei hobeto egokitzen zaie alfonbra majikoa, aerostato, lkaro edo beste edonolako tramankulu horietako bat baino.

Beste ikuspegi bat hartuz, behetik goranzko honetan poeta eta kantaria biak bat eginik doazke: txorien kantuak eta gregorianoa, Zuberoako menditarren nota altuak eta tirolesak, guztiak bat egiten dira poetaren irudimena suspertuz. Barkuen balantzaren kantu moetatik urrun gaude orain; interbalo edo tarte handiko melodiak dira agintari; ez olaturik eta murmuriorik, ozonoaren geruzari beste zulo berri bat erantsiko dioten goranzko ziztadak baizik.

Kantuarekin batera arnasa dator. Goietan arnasa zabal eta

arin hartzen da, behe-zuloetan pisu eta geldo hartzen den bezala. Goiko kantuaren bizitasunak, arnasa ere bizia izatea eskatzen du. Honela, esan dezakegu poema orok duela bere arnasa. Edozein materiaz osatuta egon daiteke poema, baina arnasa falta badu, poema hila bide da. Imagina dezakegu goi horietan halako aurpegi borobil-borobil bat, bere masail puztuekin haizeak bidaliz lurreko alde guztietara, bere lehen hatsa eman ez izaki orori, eta noiz edo noiz, haserretzean, ekaitz eta zurrumbilo beldurgarriak sortuz. Eta haizeak eta ekaitzak aipatu ditugunez gero, esan genezake itsasazaleko uren ezinegonen erantzule haizea dela, azken batean; honekin esan nahi da, emozioen munduan sortzen diren ezinegonak eta hausketak oinarrian ideia edo irudimen nahaste bat leukakete-la.

Behetik gorako bidaia eguneko aldiarekin loturik doala esan dugu. Bidai hori argiaren bila doanarena da, eguzkiaren bila doanarena; egunekoa da, zeren, gauekoa, ilargiaren bila doana, beherantz begira amaitzen da, ilargia, azken finean, putzua- ren ispiluan islatzen baita. Ilargia emea da eta uretako; eguzkia, berriz, arra da, eta airekoa.

Alfonbra majikoan irudime- nezko mundurantz abiatzen ba- gara, ez dago Ikarorena bezala-

ko erorketa mingarri baten bel- durrik. Irudimenaren erreinuan erorketa festetako noriatan beza- la gertatzen da; hots, berriro ere berehala gorantz abiatzeko. Ametsetan, erortzera goazen iru- dipena izaten dugunean, orpoa- rekin ostikada bat ematen dugu, berriro ere ametsetan murgilduz. Puntu honetan elkar genitzake dantzariaren salto erraza, eta grabitatearen kontrako ahalegin oro. Ipuin miresgarrietan, apiatu- riko alfonbra majikoaz aparte, bide handiak egiteko kapaz di- ren oinetako majikoek ere grabi- tateari erronka egiten diote. Aire- rako joerak dira guztiak, lurraren edo amatasunaren erakarpenetik alde egin nahiaren adierazle. Guk errealitate deitzen diogun honetan, irudimenaren mundua utzita, izaten dira horrelako aha- legin fisikoak: aipatu dugu dantza; baina, hortxe dago zen- bait mistiko tibetarrek lantzen duen disziplina ere, kontzentra- zio eta ahalegin luzeen ondorioz lurra kentzea lortzen dutela dio- tenean. Berriro ere irudimenaren mundura itzuliz, agertzen da lite- raturan, zenbaitetan, oinetan he- galak daramatzatenen kasua, adibidez Rilke- rangan. Guztietan bultzada berberaren aurrean ge- undeke: goranzko bultzada, eta horren ondorioz sentitzen den arintasunarena. Nietzsche- ren estetikan arintasuna esijitzen zaio eder den orori. Bide beretik doa Witgenstein, behin eta berriz

arin, ia pisurik gabe, joan behar dugula geure bidean dioenean. Noski, arintasun horrek uzкета edo errenuntzia askorekin zerikusia du: bai material mailakoak, bai ikasketa mailakoak, eta abar. Arintasunaren ondotik nolabaiteko aszetismoaren aldarrikape-na legoke.

Azter dezagun orain erorketa eta zutiketaren prozedura poetiko hori beste ikuspegi batetik. Ikusi dugu erorketaren zenbait alde urarekin aritu garenean. Erorketak grabitatea, amaren sabelerantzko erakarpeta, uraren beherantzko bidea esan nahi du. Zutiketa aireratzeko indarra dela ikusi dugu; eta aitaganako bidea da, hots, eguzkiaganakoa; hau ere, uretakoa bezala, amildegia edo abismoa izan daiteke, baina buelta emanda, alderantziz jarrita; ez ote dute hori irudikatzen katedraletako kupulek? Bide batez esanda, kupula eta kopula hitzen hurbiltasun fonetikoak hauxe dakarkit gogora: ekialdeko tantrismoan lehen mailako lekua daukan kopula-jarreratako batean emakumea gainean jartzen dela, nolabait proiektatu nahi den indar izpiritualari kupula bat eraikiz. Sinbolismo horren barnean sartuta leudeke elizetako dorreak, monolitoak, megalitoak eta abar, zerua bera kupula handizat har genezakeelarik.

Gauzak horrela, eta poetikarekin lotuz, beherantzako bidea,

batez ere uraren etzanean egiten dena, berezko etorriarekin —aipatu ditugu iturria eta etorria—, barne bizipenei joaten uztearekin loturik legoke. Gorantzko bidea, berriz, ahaleginarekin, lan gogorarekin, ekarriarekin, lotuko genuke. Batean inspirazioaz ariko ginateke, eta bestean nahime-naz, eguneroko lanaz.

Hala ere, beherantzko irudia baino irudi etzana egokiagoa litzateke, bertikalitatearen kontrako indarra islatzeko. Indar etzarak, soinu etengabe eta hizjarioarekin adierazten dira; indar zutunak, aldiz, elipsia, interbaloa, isilunea, dute nagusi.

Zeren atzetik doaz dorre, monolito, alfonbra majikoak, suziriak, edoairean asma ditzakegun su artifizialezko poetikak? Liluraren atzetik doaz hauek ere, balea zuriaren atzetik zihoazen haiek bezala. Grabitatearen kontrako ahalegin hori lilura besterik ez da, zeren, azken finean, ahalegin hori handitzen doan hein berean indartzen baita grabitatearen erakarpeta. Eta hori irudi batekin adieraz dezakegu; landare batek zenbat eta gorago jo, sustraiak orduan eta beherago egiten du; landare bati goiko adarrak zenbat eta gehiago zabaldu, sustraiak ere hala zabalduko zaizkio; beraz, amildegiak beherantzkoak eta gorantzkoak dira aldi berean. Baina aireko poetikak goran-

zkoarekin bakarrik egin nahi luke amets, eta horretarako sortzen ditu lilurak eta lilura horien atzetik abiatzeko alfonbra majikoak.

Airean, asko erakartzen duen lilura izarrena da. Izarrak nolabait begirada mugagabe baten adierazle bide dira. Begirada horrek erakarpen indartsua egiten dio bere burua gorantz zuzentzen duenari, indar hipnotikoarekin pareka dezakegun erakarpen indarra. Eta hainbeste eta hainbeste izarrek, keinuka, liluratuturik uzten dute begiralea.

Gau izartsuak gizakiaren irudimena biziki zorrozten du; eta ez zorroztu bakarrik, aniztu ere bai, ugaldtu. Gizakiak bere barneko irudipenak eta izarrak bateratzen dituenarekin batera infinitorako bidai zoragarria osatzen du. Eta ugaritasun hori hain da handia, non kontaezina eta ia ordenaezina egiten baitzaio. Hala ere, gizakiaren irudimena ezin da bizi horrelako kaos batean; identifika ditzakeen lekuak eta multzoak beharrezkoak egiten zaizkio: izar horiek ezagutu egin nahi baititu, bere buruan sorturiko islapenak ezagutu egin nahi baititu. Horrela hasten da imajinazioa irudien bidez izar saldo mugagabe horretan familiak osatzen; eta asmatzen ditu konstelazioak, eta asmatzen ditu mitoak, eta asmatzen ditu ipuinak, eta asmatzen ditu jainkoak.

Zerua irudimenean islaturik

geratu da, pertsonaren barnean unibertso tikiak osatuz; tikiak baina infinitoak hala ere. Unibertso tiki horiek bultzatzen dute pertsona bere eginkizun, erabaki, asmo, sentipen, eta bizitzako arlo desberdinetan.

Asko gustatu zitzaidan Amurizaren irudi hura: "...izarren salda urdina edanda bizi naiz gustora". Gizakia izarren salda edanez bizi da, gustora ala petralduta, pozik ala zapuztuta. Salda horrek bere barnean unibertso tiki eta berezi bat osatzen dio, eta unibertso horretan egiten du hegan bizitzaren zehar. Gorantza egindako bidaiak barneko unibertso tiki horretan eginikoaren ispilu besterik ez lirateke.

Poeta bere unibertso tikiari izenak jartzen aritzen da eta uste du horrela unibertso handirako bideak egiten dituela bere poesiaren alfonbra majikoan. Poesia gezurra da, azkenik unibertso objetibo hori islatu beharrean poetaren barneko unibertso tikiak islatzen duelako; baina zein gezur zoragarria. Gezurrak dira, halaber, mitologiak, kosmologiak, astrologiak, ipuinak eta horrelako kaxkalogiak, unibertso tiki askoren sintesi bat besterik ez direlako, unibertso handi horren objektibotasuna deskribatzen ez dutelako; baina zein gezur zoragarriak.

Zientziak bakarrik du nonbait unibertso objektiboaren zine-

man sartzeko txartela. Irudimenak bide xebreak erabiltzen ditu eta unibertso ttiki horiek ez dira batere fidagarriak; zein apartatuk neurtu behar ditu, edo nolako teleskopioz begiratu behar ditugu unibertso ttiki horietako izakiak. Ezin daitezke neurtu, ezin behar bezala sailkatu, ezin formula baten zehaztasunera makurtu. Beraz, gezurrak dira; baina zein gezur zoragarriak.

Ordea, zientziaren objetibotasuna bera ere kolokan dabil aspaldidanik. Zientziaren adierazpenek aldi baterako bakarrik balio dute, zeren, gauza berriak jakiten diren heinean, lehengo ikuspegiak ezabatuak geratzen baitira. Azken aldi hauetan ez dira gutxi honako hau esaten ari diren zientzialariak: alegia, gure unibertso ttiki eta gezurrezko horiek ez ote diren bada unibertso handi eta objetibo horretatik hain ezberdinak; alegia, unibertso objetiboen eta subjektiboen arteko bereizketa ez ote den horren garbia, bata ez ote den bestearen ispilu.

Uraren ilunpetik abiatu gara eta airearen argitara jo dugu gero lan honetan. Lehenik arrasto edo marra etzana bota dugu paperean; urrena, goitik beherako arrastoa marrazteari ekin diogu, horrela gurutzaketa bat osatuz. Poesiaren prisma infinituan alde bat hartu dugu eta gurutzaketa

moldea erabiliz, alde hori aztertzeari ekin diogu. Erabili ditugun elementu hauek beste ikuspegi askotatik azter genitzake; beste gurutzaketa batzuk ere proposa ditzakegu: urarena eta suarena, lurrarena eta airearena, airearena eta suarena, eta abar. Poesiaren eremuan, hala ere, urak paper garrantzitsua jokatzen du, emozioen mundua eta ilargiaren erreinua sinbolizatzen duen heinean; bestalde, airearen irudimenik gabe, ur hori itsua gelditzen da, ideia argien presentzia ere beharrezkoa zaio poesiari. Hala ere, beste batek esango luke, lurraren faltan, poesia hori sustantziarik gabekoa izango litzatekela; edo beste batek, surik gabe, poesia hori indarrik gabea datekeela. Eta egia da; baina lurra, urik gabe, elkorra da; eta suak, haizerik gabe, ez du indarrik hartzen. Beraz, lau elementuak, gehiago edo gutxiago, beti agertuko dira poesi-gintzan. Guk eginiko aukeraketa partziala da beraz; poesian garrantzizkoak diren bi elementuren azterketan oinarritua, besterik gabe.

Gurutzaketaren oinarrian dagoen ikuspegia poesia orekatua da. Beno, hau ere gezur bat besterik ez da; orekak ez du inoiz poesiari sortu, orekak ez du hitz egiten, oreka isiltasuna da. Orekaranzko bidez hitz egin beharko genuke; eta bide horre-

tan zutikako indarrak eta indar etzanak erabili beharrea aurkitzen da poeta, bere poesiari sakontasuna eta hedadura emateko. Begiak gora begira dauzkan poeta mistiko hutsak azkenean ez digu ezer esaten, urrundu egiten zaigu, zutikako hutsean geratzen zaigu, heltzeko gerririk ez du, eskuetatik alde egiten digu. Beti begirada horizontalean murgilduriko poetak, berriz, sentipen hutsera edo proiektziorik gabeko umorera eraman gaitzake. Joera horizontalak ikuspegi motza ematen digu; gora igo behar da zerbait gehiago begiztatzeko.

Liluraren atzetik abiatu ginen lan honen hasieran hegoaldeko itsasoetan barna, lilura baitzen iluntasun itsuan argia iragartzen ziguna. Airera irten garenean ere, ordea, liluraren atzetik segitu dugu.

Ezkutuko irakaspenak deitzen zaien horietakoek diotenez, gizakiak benetako argia ikustea lor

ez dezan bitartean, besteargi guztiak lilura besterik ez dira izango. Baina lilura horiek bidea egiten laguntzen diote, bideari ekiteko indarra ematen; lilura begiztatu orduko jartzen da gizakia harenganako lehian; eta lehia horrek egiten dio bidea urra dezan. Azkenean, ezkutuko irakaspen horiek dioten benetako argi hori norberak jorraturiko bide luzearen ikuspena besterik ez da.

Gezurrezkoak dira helburuak; han, helmugan ez dago ezer, dena lilura hutsa da. Baina, irauten duen bitartean, gezurra izanik ere, zein gezur gozoa! Gainera, lilura bat desagertu orduko gure irudimena beste bat sortzeko gauza da, eta beste bat, eta beste bat, eta horrela, etengabe. Azkenean, poesiaren eginkizunetako bat kateatuko gaituzten lilura berriak sortzea ez ote da? Eta zertarako? Bada, bizitzen segitzeko, bidea egiten segitzeko.